

Шморлівська Лілія Ігорівна — аспірант кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

НЕВІДОМІ РАНІШЕ СПОГАДИ ДЕНИСА ЛУКІЯНОВИЧА ПРО ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ЯК ПРИЧИНОК ДО РОЗУМІННЯ ДЕЯКИХ СТОРІНОК БІОГРАФІЇ ВЧЕНОГО

Помежів'я XIX–XX століть в українській літературі примітне іменами багатьох письменників, критиків, громадських діячів. Знане серед цих постатей і ймення Володимира Гнатюка (1871–1926) — відомого фольклориста, мовознавця й літературознавця. Хоч і про нього та його праці вже багато сказано у виданнях П. Баб'яка, І. Герети, М. Мушинки, О. Черемшинського, М. Яценка та інших дослідників, досі залишався невідомим широкому загалу й неопублікованим особистий спогад про життєвий шлях В. Гнатюка авторства ще одного письменника й літературного критика, його сучасника та майже ровесника Дениса Лукіяновича (1873–1965). Цей документ нині зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника (ф. №257, спр. 77, п. 21). Схарактеризувати цей текст (попри те, що він не завершений), залучити його до джерельної бази науки про В. Гнатюка і є метою цієї публікації.

Майже земляки (обидва з Тернопілля) й ровесники, В. Гнатюк і Д. Лукіянович мали на двох не тільки спільну епоху, а й таке ж захоплення — літературу, тому їхні життєві стежини не раз перетиналися. Підтвердженням цього є і сам факт написання мемуарів, адже про знайому людину можна розповісти повніше, при цьому використовуючи правдиві факти з її біографії, хоч і часто в таких жанрах індивідуалізовані постаттю мемуариста. «Тому мемуари певною мірою суб'єктивні, за фактичною точністю вони завжди поступаються документам. Однак неповнота фактів і майже обов'язкова односторонність інформації майже повсякчас компенсуються в мемуарах живим і безпосереднім враженням особистості їх автора, що є по-своєму цінним документом часу», — зауважує дослідник [3, с. 3].

За свідченням Д. Лукіяновича, з В. Гнатюком вони ближче заізналися у Львівському університеті, хоча шанси на зустріч були ще за часів навчання обох у Станіславівській гімназії, правда, у різних кла-

сах («Гнатюк учився з V–VII, а я з II–VI класи» [5]). Мемуарист, окрім недоліків тодішньої навчальної системи та вад самих просвітян («[директор] не людина, а машина, раз накручена» [5]), пояснює, чому все ж зустріч тоді у Станіславові не відбулася: «Коли так, то я міг зустрічатися з Гнатюком тільки на ексортах і на лекціях співу. Але ексорта — поважна і побожна справа, а на лекції співу бурсаки не вчачали, бо в бурсі мали дві лекції церковного і світського співу» [5].

З тих гімназійних часів у Д. Лукіяновича залишився цікавий спомин про зовнішність молодого В. Гнатюка: «Злегка блідий з поблеклими очима, вгору підчесаною стриженою чуприною, завжди хрипким голосом. Ще в університеті так виглядав і згодом мало змінився, хіба що трохи підріс, отже досягнув уповні середнього росту, кілька срібних, майже непомітних волосків посіялось, але нервово подразнення зростало» [5]. Однією з ключових деталей цієї портретної характеристики виступають очі, які дають уявлення не тільки про їхній зовнішній вигляд, колір, а й створюють відчуття духовного зближення з людиною, репрезентуючи її характер: «Погляд несе в собі все те, що здатне виразити інші жести, лише він іде далі, проникає глибше, зачіпає живіше — він бентежить душу» [8, с. 206]. Загалом для мемуаристики властиво описувати саме погляд, очі спогадуваної особи, адже через них транслюється портрет людини в дійсності. А. Галич, мовлячи про цю особливість, резюмує: «Внутрішній світ реального героя в документальних творах також може проявлятися через погляд, оскільки очі є тією виразною деталлю, що допомагає у відображенні характеру особистості» [2, с. 61].

Після закінчення Станіславівської гімназії Д. Лукіянович продовжив науку у Львівському університеті, в якому старший від нього на три роки В. Гнатюк уже навчався на філософському факультеті: «Мене виключили з VI класи, я з запізненням склав іспит на атестат зрілості в 1894 році, Гнатюк був старший за мене літами і в студіях, коли я починав, уже кінчив університет». У цьому зізнанні є неточність, адже, за офіційною біографією В. Гнатюка, вступив він до університету тільки 1894 року. Такі похибки є цілком виправданими однією з родових ознак мемуарної літератури — пам'яттю: «Її властивість — запам'ятовувати те, що було значним, важливим для автора. Через вибірковий характер пам'ять з плином часу дуже часто слабне» [9, с. 60]. Мабуть, різниця у віці і відсутність тісних особистих чи громадських контактів до університетської лави і були причинами того,

чому В. Гнатюк та Д. Лукіянович мало в цей час контактували («дуже рідко стрічався з ним і то з різних причин» [5]).

Окрім навчання, згадує автор і про їхню спільну участь у студентських організаціях: «Я вписався в члени лівого студентського товариства «Академічного Братства». Гнатюк, якщо не помиляюся, — належав до «Ватри...» [5] Окрім різних студентських гуртків, згадує автор і про розбіжності в характері й стилі їхнього життя: «Та й у зв'язку з моїм минулим мусів шукати бойових хлопців, а Гнатюків стан здоров'я скерував його на тихі рельси науковця» [5]. Автор спогаду хоч і подає цей факт опосередковано, через особистісні фактори, та все ж він скеровує його на описувану постать: «Не зважаючи на те, що неодмінними рисами мемуарів є суб'єктивізм і егоцентризм, більшість авторів не зосереджується на власному «я», приділяючи значну увагу розповідям про своїх друзів, сподвижників та опонентів» [6, с. 282].

Д. Лукіянович подає також інформацію про особисті контакти свого товариша по студентській лаві з іншими науковцями: «Дуже пильним членом таких сходин наукових кандидатів зробився Гнатюк (особисто зблизився в Н. Т. Ш. [Науковому товаристві імені Шевченка] до проф. Грушевського і доктора І. Франка)» [5]. Про цю подію згадують також інші дослідники, акцентуючи на її наслідках: «Знайомство з Франком перейшло незабаром у міцну і щирю дружбу» [4, с. 92].

Опріч роздумів про наукові контакти В. Гнатюка, Д. Лукіянович мовить і про сімейне життя В. Гнатюка ще гімназійних часів: «Мешкав у пані Майковської і був одружений з її дочкою, жонатий батько дитини сидів на шкільній парті, інколи обірвав і двійку з якогось предмету» [5]. Без сумніву, такі жваві, колоритні подробиці біографії займають чільне місце у формуванні мемуарного портрета особистості: «У мемуарах відображаються деталі життя автора та його сучасників не лише в громадсько-політичній роботі, а й у буденному житті, в сім'ї, колі друзів, у години дозвілля. Перед нами постають живі особистості з їх духовним світом та індивідуальними рисами характеру, емоціями, амбіціями, пошуками і сумнівами, звичайними людськими слабкостями й недоліками» [6, с. 285–286].

Також у своїх спогадах Д. Лукіянович розповідає про основні місця роботи В. Гнатюка, починаючи з його вчителювання. Через те, що наукове й культурне середовище цілком природно зосереджувалося

здебільшого у великих містах, їхати задля роботи вчителя у провінцію було не виправдано, тому В. Гнатюкові пропонують підробіток («дрібні роботи на 50 гульденів» [5]) саме в Науковому товаристві імені Шевченка. На думку критика, ще однією з причин, чому молодий чоловік не продовжив працю у школі, був його «хрипкий голос». Разом з тим зі спогаду стає зрозуміло, що ще в студентські часи В. Гнатюк більше тягнувся до наукової роботи, ніж до педагогічної: «Ще студентом він ступив на дорогу вчених дослідників, яку витичив, а в дальшому керував і вів проф. М. Грушевський» [5]. Д. Лукіянович подає образ В. Гнатюка у пов'язі з образами інших його сучасників та й самої епохи, її суспільно-політичних перипетій тощо. Так формується загальна картина часу і тих, хто на цю епоху впливав, як тло, на якому виростає образ самого об'єкта споминів. До прикладу, мемуарист пригадує момент, пов'язаний із залученням М. Грушевського до роботи на кафедрі історії Східної Європи у Львівському університеті. В майбутньому це знаково повпливало на самого В. Гнатюка, адже відомий історик давав йому цінні настанови. Таке широке розкриття картини того часу в мемуарах дозволяє сповна відчувати його дух: «Їх емоційно-психологічна насиченість дає можливість побачити образи багатьох осіб, глибше зрозуміти їхні думки, почуття, настрої, мрії, моральні орієнтири, мотиви поведінки» [6, с. 280]

Діяльність В. Гнатюка, за Д. Лукіяновичем, звісно, не закінчилася на дрібних підробітках. Після того, як відбулася реорганізація Товариства імені Шевченка (з культурного в наукове), М. Грушевський прагнув залучати молодь до наукової роботи, тому організував «сходи-ни». Виявився серед молоді, «охочої посвятитися науковим досліддам», і він: «Пильним учасником тих сходин був Гнатюк, а праця в тому гуртку постелила йому дорогу до Н. Т. Ш. й Літературно-Наукового Вістника (Л. Н. В.), так що швидко авансував на секретаря правління товариства, члена редколегії ЛНВ і секретаря новозаснованої Видавничої Спілки» [5].

Завершується рукопис Д. Лукіяновича згадкою про виступ В. Гнатюка в 1898 році перед громадськістю: «Виступив він від імені народної молоді, з'єднаної у студентське товариство «Академічна громада», в якій (не без участі Гнатюка) злилося радикальне «Академічне Братство» і поміркована «Ватра») не шукаючи контактів з русофільським «Академічеським Кружком», членами якого були колись, тобто в 1870-их роках, М. Павлик і Франко» [5]. Детальніше про цей

виступ висловлюються інші дослідники: «Гнатюк вийшов після виборів до громади і закликав узяти на себе видання останніх віршів «про-скрибованого» поета. Звіряючи свої погляди з поглядами Франка, а також інтересами і запитамі народу, переповнений глибокою пошаною і любов'ю до поета, він очолює комітет з організації й проведення 25-літнього ювілею літературної та громадсько-політичної діяльності Франка (1898), в постаті якого Гнатюк вбачав майбутнє рідної нації, української культури» [4, с. 92].

Через те, що в папці, де зберігається спомин, були й вирізані сторінки якогось журналу за 1926 р., пов'язані з некрологом на смерть В. Гнатюка⁶, виникають припущення, що й сам рукопис був приурочений до цієї події. Схиляє до такої думки й початок мемуару: «Наче живий стоїть передо мною Володимир Гнатюк, секретар Наукового товариства ім. Т. Шевченка, член редколегії «Літературно-наукового Вістника», згодом і академік» [5]. Цими словами Д. Лукіянович іще раз потверджує думку, що саме «живість» описуваного об'єкта, його динаміка й існування крізь століття мають бути основними рисами будь-якого спогадового жанру: «Мемуарні свідчення не лише сприяють глибшому й ґрунтовнішому сприйняттю художнього твору і творчості письменника загалом, а й відтворюють картину минулого для майбутніх поколінь на відстані часу» [9, с. 60]. Подаючи спогад про В. Гнатюка як товариша по літературі, доброго знайомого, Д. Лукіянович високо оцінює і його науковий талант. Ця формула «суб'єктивного-об'єктивного» гармонізує будь-які спогади, позбавляє формальності стилю, надмірної шаблонності: «...мемуари — це не тільки об'єктивна фіксація фактів минулого, але й сповідь, виправдання, звинувачення і роздуми особистості» [6, с. 285].

Попри те, що свої спогади про В. Гнатюка Д. Лукіянович довів тільки до 1898 р. (хоча є здогад, що вони, спогади, мали бути дописані й удосконалені, адже вказано, що це лише «чорновий авторський рукопис»), творчі контакти цих людей тривали і після 1898 р. Про це можна довідатися вже з інших джерел, наприклад, із епістолярію. Виразно посвідчує це лист художника Ю. Панькевича до В. Гнатюка за

⁶ Некрологи на смерть В. Гнатюка подали такі українські часописи: «Життя і революція», «Світ дитини», «Народний ілюстрований календар товариства "Просвіта" на звичайний рік 1927», «Україна», «Світ», «Діло», «Літературно-науковий вістник» та ін.

1920 р. Ю. Панькевич згадує про теплий прийом, що відбувся в Лукіяновичів, і додає: «Насамперед від добр[одія] Лукіяновича поклін і запитання, чи не знаєте якого накладчика на його праці, котрі хотів би видати. Наколи зналибисте кого охочого до сего діла, звольте повідомити...» [1, с. 309]. Та й до того ще ім'я письменника виринали в листах, зокрема в листуванні (1905–1906) між М. Мочульським та В. Гнатюком (листи №186, №196 [1]). Стосувалися вони спільної редакторської роботи в «Літературно-науковому вістнику».

Отже, невідомі раніше спогади Д. Лукіяновича про В. Гнатюка розкривають цікаві сторінки біографії вченого, зокрема ті, що стосуються його юнацьких літ, львівського періоду навчання та педагогічної праці. Не позбавлені вони й інформації про особисте життя вченого, його творчі контакти, а тому можуть служити важливим доповненням до основних відомостей про нього. Беззаперечне значення мають вони як документ біографії.

ДОДАТОК 2

Денис Лукіянович

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК (СПОГАД)

Наче живий стоїть передо мною Володимир Гнатюк, секретар Наукового товариства ім. Т. Шевченка, член редколегії «Літературно-наукового Вістника», згодом і академік. Злегка блідий з поблеклими очима, вгору підчесаною стриженою чуприною, завжди хрипким голосом. Ще в університеті так виглядав і згодом мало змінився, хіба що трохи підріс, отже досягнув уповні середнього росту, кілька срібних, майже непомітних волосків посіялось, але нервові подразнення зростало.

Познайомився я з ним на університеті, але дуже рідко стрічався з ним і то з різних причин.

Чому ж не були ми знайомі в Станіславській гімназії, де Гнатюк учився з V–VIII, а я з II–VI класу? Ця гімназія була приміщена в колишньому монастирі з вільним переходом до костела, тепер кафедральної церкви. Тоді, у 1880-их роках був директором гімназії нікий Керек'яр⁷ — не людина, а машина, раз накручена. Так само він на-

⁷ Карпаторос, закарпатський українець, а радше космополіт. Тут і далі примітки Д. Лукіяновича.

кручував учителів, а що не накрутилося, то відкидалося. Учнів накручували обидві машини. Це була традиція колишнього монастиря.

Мене накручувала ще одна машина, а саме в «Бурсі церковного братства ім. св. о. Николая» під доглядом двох попів: гімназійного катехита Йоана Литвиновича і його швагра, катехита народних шкіл о. Михайла Семенова. Коли так, то я міг зустрічатися з Гнатюком тільки на екзортах і на лекціях співу. Але екзорта — поважна і побожна справа, а на лекції співу бурсаки не вчащали, бо в бурсі мали дві лекції церковного і світського співу.

Гнатюк теж мав бурсу, хоч солодку, але законспіровану, бо цілком окрему і дуже виняткову. Мешкав у пані Майковської і був одружений з її дочкою, жонатий батько дитини сидів на шкільній парті, інколи обірвав і двійку з якогось предмету. Це останнє він таїв перед тещею, перше перед хлопцями, вчителями і «бриськом». Щастя мав майбутній академік, але щоб воно все відлетіло від нього, треба було сепаруватися від шкільних товаришів, нікотрі не смів би відвідати його вдень у Майковських.

Така була таємниця на підрубаних, слабеньких крилах, щоб не дуже підлітала. Окрема таємниця: всі знали і ніхто не знав. Так як сільська таємниця перед суддею. Він питає: То ви, Марія Возна, чули? — Ні, я не чула. — А відки ви ж знаєте? — То «цале село» знає. — А Ганна Шпак чула? — Ні, не чула. — Відкіля знаєте? — Та, пане сендзю, «цале село» знає.

Котру жінку з поданих у скарзі свідків не спитав суддя, кожна прикривала таємницю.

Мене виключили з VI класу, я з запізненням склав іспит на атестат зрілості в 1894 році, Гнатюк був старший за мене літами і в студіях, коли я починав, уже кінчив університет. Я вписався в члени лівого студентського товариства «Академічного Братства». Гнатюк, якщо не помиляюся, — належав до «Ватри», бо до неї горнулися всі з філософського факультету, щоб легше дістатися на державну службу. І знову ми не зустрілися при якійсь роботі. Та й у зв'язку з моїм минулим мусів шукати бойових хлопців, а Гнатюків стан здоров'я скерував його на тихі рельси науковця.

У 1894 році приїхав з Києва магістр історичних наук Михайло Грушевський, покликаний австрійським цісарем на кафедру історії Східної Європи. Проф. Грушевський відкинув фіговий листок, почеплений з уваги на парламентське всесильне «коло польське», і читав

історію України, частини Східної Європи. Він зразу вже старався зв'язати університетські семінари з історичною та філологічною секціями Наукового товариства імені Шевченка (Н. Т. Ш). Дуже пильним членом таких сходин наукових кандидатів зробився Гнатюк (особисто зблизився в Н. Т. Ш. до проф. Грушевського і доктора Івана Франка). Дістав посаду у Львівській гімназії, та коли з кінцем семестра перекинули його в район (чи не до Самбора⁸), йому пошукали в Н. Т. Ш та «Літературно-науковому Віснику» дрібні роботи на 50 гульденів, тобто сто австрійських крон, щоб дорівняти платні початкового неіспитованого гімназійного вчителя. Гнатюк не поїхав до Самбора, залишився у Львові в Н. Т. Ш. Важну роль відіграв хрипкий голос Гнатюка. Директор Львівської гімназії не бажав мати такого вчителя, а чи інший директор схотів би? Латиною Гнатюк розпрошався з державною службою, залишився у своїх. Згодом він нарікав на це (недовго, мабуть), а нарікав, бо взагалі зробився малькотектом, а то під впливом особистих і службових умов. Ще студентом він ступив на дорогу вчених дослідників, яку витичив, а в дальшому керував і вів проф. Михайло Грушевський.

У зв'язку з так званою новою ерою (1890, XI) австрійський уряд на просьбу Олександра Барвінського створив у Львівському університеті кафедру Східної Європи, і на пропозицію Барвінського австрійський цісар запросив на неї проф. Вол. [Антоновича], відомого історика, археолога (якийсь час?), голову Київської старої громади [підкреслено Д. Лукіяновичем]. Він відмовився, але рекомендував магістра історичних наук М. Грушевського⁹.

Цей викладав і історію України, відсуваючи історію інших народів, коли закінчить історію України. Значить: до судного дня.

Переорганізовуючи культурне товариство імені Тараса Шевченка в наукове, Грушевський, крім іншого, стараючи забезпечити майбутні

⁸ У зв'язку з угодовою політикою Барвінського-Вахнянина цісар покликав Володимира Антоновича на свіжозасновану кафедру історії Східної Європи. Антонович відмовився і вказав на Михайла Грушевського.

⁹ Правильно габілітувався доцент на таких умовах: на розписаний конкурс доктор дотичних наук подав друковану (але не друкарською машинкою) працю на оцінку, на призначення кандидатури, [нрзб.] (дозвіл читати лекції). І. Франка не затвердив міністр за його політичне минуле, голова держави мав право викликати з-за кордону вченого на професора (не доцента!).

кадри учених, організував сходини молоді, охочої посвятитися науковим дослідям. Приходили туди студенти, молоді вчителі і загалом інтелігенти з метою прийняти участь у запланованих видавництвом Н[аукового] Товариства імені Шевченка.

Пильним учасником тих сходин був Гнатюк, а праця в тому гуртку постелила йому дорогу до Н. Т. Ш. й Літературно-наукового Вістника (Л. Н. В.), так що швидко авансував на секретаря правління товариства, члена редколегії ЛНВ і секретаря новозаснованої Видавничої Спілки.

Допомогла йому не тільки трудяща пильність в нутрі Н. Т. Ш., але і вдатний виступ перед громадськістю в 1898 році. Виступив він від імені народної молоді, з'єднаної у студентське товариство «Академічна громада»¹⁰, в якій (не без участі Гнатюка) злилося радикальне «Академічне Братство» і поміркована «Ватра», не шукаючи контактів з русофільським «Академічеським Кружком», членами якого були колись, тобто в 1870-их роках, М. Павлик і Франко. В 1897 році...

Література

1. Володимир Гнатюк [Текст] : документи і матеріали (1871–1989) / упоряд. Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Львів: [б. в.], 1998. 467 с.
2. Галич А. О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія ; за наук. ред. О. О. Бровко. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
3. Гнатюк М. У колі друзів і приятелів. *Спогади про Івана Франка*. Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. Львів: Каменяр, 1997. С. 3.
4. Гришасенко Н. І. Видатний учений-фольклорист. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 5. С. 91–93.
5. Лукіянович Д. В. Гнатюк. Спогад [Чорновий автор. рукопис, 6 с.]. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. Ф. 257 (Д. Лукіяновича). Спр. 77. П. 21.

¹⁰ До першої світової війни слово «академік» по традиції було вживано в значенні «студент».

6. Любовець Н. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 24. С. 277–291.
7. Сопронюк О. Спомин. *Слово*. 1991. № 10. С. 3.
8. Старобинский Ж. Поэзия и знание: История литературы и культуры. [пер. с фр. М. С. Гринберга, И. К. Стаф, Г. Е. Шумиловой ; Сост., отв. ред. С. Н. Зенкин]. Москва : Языки славянской культуры, 2002. Т. 2. 600 с. (Язык. Семиотика. Культура).
9. Шелюх О. М. На межі літературознавства і мемуаристики (проблема інтертекстуальності). *Парадигма*. Збірник наукових праць. Вип. 4. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 59–71.